

*Pogrindinės spaustuovės
„ab” veikla*

(1980-1990).

*Vytauto Andziulio ir
Birutės Vidauskaitės-
Andziulienės
atsiminimai*

*(Užrašė Aušra Nomeikaitė)**

Įvadas

1980m. Vytautas Andziulis kartu su Juozu Bacevičium įrengė pogrindinę spaustuovę. Ji buvo įrengta po Vytauto Andziulio namu Salių kaime. Spaustuovę jiedu pavadino pirmosiomis savo pavardžių raidėmis „ab”. Mažąsias raides pasirinko todėl, kad neįtartų sovietinis saugumas.

Vytautas Andziulis

Vytautas Andziulis gimė 1930m. Šėtos miestelyje, Kėdainių apskrityje.

Dabartinė gyvenamoji vieta: Salių kaimas, Domeikavos seniūnija, Kauno rajonas.

Čia gyvena nuo 1969m.

Vytautas Andziulis įrengė pogrindinę „ab” spaustuovę. Spaustuovė veikė nuo 1980m. 1990m. spaustuovė išslaptinta.

Vytauto Andziulio ir jo žmonos Birutės Vidauskaitės-Andziulienės prisiminimus užrašė VDU studentė Aušra Nomeikaitė 2000m. balandžio – gegužės mėn.

Mano senelis – geras dailidė, labai gabus žmogus. Carinės okupacijos metu jam teko persikelti gyventi į Vilnių. Čia įkūrė firmą, pasistatė sau namą, statydavo ir kitiems. Tai buvo mano mamos tėtis, tikrai šviesaus proto žmogus. Mano mama, tėvams persikėlus į Vilnių, baigė Lie-

* Interviu parengtas VDU doc. dr. V. Almonaičio vadovaujame kurse „Lauko tyrimų metodika ir praktika”.

tuviškąją gimnaziją. Tėtis buvo suvalkietis, baigė Veiverių mokytojų seminariją. Abu gavo paskyrimą į Uteną ir dirbo mokytojais. Vėliau klajoję po visą Lietuvą: mokytojai tarsi kunigai, kur reikėdavo, ten ir skirdavo. 1930m. Šetoje, netoli Kėdainių, gimiau aš. 1936 m. tėvelis nupirko sklypą Aukštuose Amaliuose, pasistatė namą ir čia gyveno. Aš užaugau 5 vaikų šeimoje: vyriausia sesuo Danutė, po to brolis Kęstutis, trečias aš, vėliau gimė Skaistė ir Birutė. Aš baigiau Petrašiūnų pradžios mokyklą, vėliau įstojau į Jėzuitų gimnaziją Kaune ir gyvenau jų bendrabutyje. Kada vokiečiai Jėzuitų gimnaziją uždarė, iškėlė į 10-ą gimnaziją („Carito“ buvęs vienuolynas). Ten mokiausi vienus metus, baigiau II-ą gimnazijos klasę. Po to metus nesimokiau, padariau pertrauką. Tuo metu tėvelis mokytojavo Petrašiūnuose, o mama – prie Kruonio. Vėliau mokiausi Kruonio progimnazijoje, baigiau III-ą gimnazijos klasę. Po kiek laiko mama gavo darbą Petrašiūnuose, tėvelis dirbo Petrašiūnų progimnazijos direktorium. Tėvelis jau seniai sirgo tuberkulioze ir 1948m. mirė. Liko mama su penkiais vaikais. Reikėjo galvoti, kaip pačiam prasimaitinti. Baigiau progimnaziją ir įstojau į Kauno 13-ąją amatų mokyklą, spaustuvinininko-raidžių rinkėjo specialybę. Tėvelis pasiūlė mokytis spaustuvinininko darbo, nes spaustuvinininkai visais laikais gerai uždirbdavo, darbas šviesus.

Pradėjau dirbti raidžių rinkėju „Spindulio“ spaustuvėje, kur išdirbau 8 metus. Paskui gavau paskyrimą vykti į Kupiškį, kur dirbau spaustuvės vedėju. Ten baigiau suaugusiųjų gimnaziją. Kupiškyje dirbau nuo 1954m. Tačiau aš nesugyvenau su partijos komitetu, kadangi buvau nepartinis žmogus. Buvau laikomas nepatikimu žmogumi, ir buvo sudarytos sąlygos, kad išeičiau. Kadangi Kupiškyje gerai tvarkiausi spaustuvėje, spaustuvių trestas leido išsirinkti rajoną, kuriame noriu dirbti, tik nelikti Kupiškyje. Aš išsirinkau savo žmonos tėviškę – Troškūnus. 1955m. vedžiau Oną Dagelytę. Troškūnuose darbavausi apie 3 metus. Dirbau spaustuvės vedėju-raidžių rinkėju. Kuomet pradėjo likviduoti rajonai, vėl grįžau į Kauną į „Spindulio“ spaustuvę, tiktai kitą skyrių. Iš pradžių dirbau raidžių rinkėju, vėliau meistru, po to rinkyklos vedėju, galiausiai buvau paskirtas direktoriaus pavaduotoju. Bet kadangi nebuvau partinis, šių pareigų ilgai negalėjau eiti, ir tapau gamybos skyriaus viršininku. Čia išdirbau ilgokai. Pradžioje gyvenau Amaliuose. O 1968m. pradėjau statyti namą Salių kolektyviniuose soduose. Sklypą gavau kaip bitininkas. Kolektyvinis sodas buvo bitininkų draugijos sodas. Ir apie 1969m. čia apsigyvenau. Kadangi tai kolektyviniai sodai, iš pradžių neleido užsiregistruoti, per 3 metus sulaukiau 32 komisijų. Pagal to laiko įstatymus kolektyviniame sode name nebuvo galima nuolatos gyventi. Vykdomasis komitetas liepė priimti sprendimą namą nugriauti. Buvo nutarta pastatą išsprogdinti per dvi savaites. kaimo statybos kolonai reikėjo tą nutarimą įvykdyti. Šie neskubėjo sprogdinti. Buvo atsiūsta partinė revizinė kontrolė tikrinti, ar medžiagos įsigytos teisėtai, nes medžiagos laisvai nebuvo duodamos, viskas pagal paskyrimą. Aš medžiagas nusipirkdavau kažkieno vardu, taigi vis tiek jų įsigydavau. Atvažiavus kontrolė nerado prie ko prisikabinti. Tada pradėjo kibti, kad atleisčių mane iš darbo, nes pažeidžiau įstatymą. „Spindulio“ spaustuvė tuomet buvo prijungta prie „Rai-

dės” spaustuvės, o jos direktorius – mano vaikystės draugas – buvo labai bailus žmogelis, partinis. Tuomet aš parašiau pareiškimą, kad atseit išeinu iš darbo. Tada buvo sprendžiama priimti įstatymą, kad namus ne gyvenvietės ribose būtų galima konfiskuoti, o ne griauti. Bet aš žinojau, kad įstatymas negalioja atbuline data, juk namą aš jau buvau pasistatęs. Taigi vėl jiems nepavyko su manimi susidoroti. Šiame name gyvenau su pirmąja savo žmona, turėjau du vaikus – dukrą ir sūnų. Bet žmona 1976 m. susirgo vėžiu ir mirė. Kova kaip ir baigėsi, jie pagaliau priėmė sprendimą pastatą įteisinti kaip gyvenamą namą. Bet man jau visa tai buvo nusibodę, tad iki šiol su tuo namu nieko nedariau. Mirus žmonai, 2 metus buvau našlys, bet išėjus vaikams, pasijutau vienišas tame dideliame name. Taigi vedžiau antrą kartą – Birutę Vidauskaitę. Mus supažindino bendra pažįstama, kuri kartu su Birute dirbo Romainių ligoninėje. Apsivedėme, susilaukėme 4 vaikų – dukros ir trijų sūnų.

*Noras kažkuo padėti savo tėvynei
neapleido nuo vaikystės*

Visą laiką buvau nusiteikęs prieš sovietinę okupaciją. Kadaisė mokiausi Petrašiūnuose, turėjau suolo draugą Kazį Grėbliauską. Vieną dieną jis sako: einu į mišką. Aš sakau: pasiimk ir mane kartu. Bet jis atsakė, kad aš dar per jaunas. Kazys Grėbliauskas, išėjęs į mišką, po dviejų metų žuvo. Aš nuo pat mažens mažčiau, kuo galėčiau padėti Lietuvai. Kadangi gyvenau prie pat geležinkelio, važinėdavau prekiniais traukiniais, šokinėdavau nuo vagonų. Su draugu sugalvojome iš vagonų ašių lizdų ištraukti skudurus, kurie ašių tepa, ir ten įpilti žvyro. Vagono ašys nuo trinties įkaidavo, pradėdavo degti ir traukinys sustodavo stotyse. Geležinkeliečiai irgi buvo nusistatę prieš rusus, jie tik užpildavo vandens ir paleisdavo toliau. Aš kartu su draugu maniau, kad daug ką padarysim ir pakenksim rusams. Naktimis eidavome ir daužydavome vagonus, išbyrėdavo cukrus, grūdai, anglys. Visas kaimas džiaugdavosi, prisirinkdavo anglių. Tėvelis tuo metu jau buvo miręs, o mama nelabai rūpinosi. Vėliau sugalvojome versti vagonus nuo bėgių, įsigijome raktus, laužtuvus, bet verstis traukinių neteko. Vieną kartą kažkas mus buvo paskundę, mano draugą V. Krasauską buvo sugavę ir mušę. Bet vėliau supratau, kad tai tuščias reikalas – supratau, kaip bijoma spaudos (tuomet dirbau spaustuvėje).

Spauda yra geriausias ginklas

Taigi supratau, kad spauda yra geriausias ginklas. Dar Kupiškyje dirbdamas ruošiausi, kaupdavau šriftą. Turėjau voikišką motociklą su lopšiu, susikraudavau šriftą į tą motociklą ir dalį veždavau į spaustuvę, o dalį į namus. Maniau, kad ateityje man pravers. Kai keliausi į Troškūnus, iš ten į Amalius, visur tą šriftą vežiausi kartu. Kada buvau priverstas išeiti iš „Raidės” spaustuvės, perėjau dirbti į Technologijos technikumą Kaune, Pramonės prospekte. Ten dirbau vieną dieną per savaitę laborantu. Man buvo duota

užduotis įsteigti spaustuvę, gauti visus leidimus ir įrangą. Aš galėjau labai laisvai veikti, gaudavau įgaliojimus, raštus. Gavau tris senas nurašytas tiglīnes mašinas, iš kurių padariau dvi veikiančias. Vieną atsivežiau dalimis į namus, o kitą pastačiau technikumė.

Kartą, dar dirbant spaustuvėje, mano draugas, bitininkų draugijos pirmininkas, Antanas Juškaitis iš Kaniūkų paprašė, kad jo geram pažįstamam Juozui Bacevičiui parūpinčiau šrifto. Aš jį žinojau, bet nebuvau kalbėjęs su juo. Juozas Bacevičius paprašė, kad jam parūpinčiau ir įvairių medžiagų. Jis buvo nusprendęs spausdinti religinę literatūrą. Bacevičius spausdinti nemokėjo, bet turėjo literatūros apie raidžių rinkimą ir buvo nusprendęs išmokti. Spausdinimo mašiną žadėjo pasidaryti iš medžio. Du metus jis bandė kažką padaryti, bet jam nieko neišėjo, sugadino šriftą. Tuomet Juozas buvo nusprendęs surasti kokią vienuolę, kad ją aš išmokyčiau rinkti raides. Tačiau nieko nerado. Tuomet aš pasiūliau Bacevičiui įrengti pas mane spaustuvę ir kartu dirbti. Mano sąlygos buvo tokios: Bacevičius pats platins, ir kad tai bus ne vien religinė spaustuvė, bet ir tautinė, patriotinė. Sutarėme, jog už religinius spaudinius imsime tam tikrą mokestį, kad nesubankrutuotume. O tuos pinigus panaudosime patriotinei spaudai, kurią dalinsime nemokamai. Platinti bandysime per bažnyčias. Bacevičius su tuo sutiko, nes irgi buvo didelis patriotas.

Pirmieji spaustuvės įrengimo darbai

Pirmą patalpą įrengėme dviese. Labiausiai bijojau dėl žmonos ir dėl vaikų. Prieš vedant Birutę aš buvau jai sakęs, kad dirbu tokį darbą, dėl kurio galiu patekti į kalėjimą. Bet ji nepabijojo ir ištekėjo. Man žmona buvo tarsi Angelas sargas. Ji augino vaikus, šeiminkavo virtuvėje, kur buvo įrengtas skambučio mygtukas po palange. Jei kas atvažiuodavo, žmona tuoj pranešdavo man skambučiu į spaustuvę. Vienas skambutis reikšdavo, kad reikia ateiti, du – skubiai ateiti, trys –reiskė pavojų. Apie spaustuvę žinojo trys žmonės – aš, mano žmona ir Bacevičius. Jo žmona nežinojo, nes buvo pagal bacevičių per daug šneki. Kada aš nuveždavau pas juos spaudinius, tai ji žinojo, kad Vytautas yra vairuotojas. Pradžioje veždavau naktimis, paskui pamačiau, kad geriausia vežti yra dieną, per pietų metą.

Pirmiausia galvojau kaip padaryti, kad nesusektų, nes skraidydavo malūnsparniai. Nuo šiltnamio iki namo kasiau atvirai, dirbau dieną, dalį iškasam, užbetonuojam ir uždengiam. Kasti man labai patinka, mano hobis buvo kasimas. Pasiimu aštrų kastuvą ir pirmyn. Kasdamas jaučiu malonumą. Per du metus įrengėme vieną kambarėlį. O kada niekas nesusekė, vėliau vienas įrengiau ir kitą patalpą.

Čia buvo gera vieta, sausas kalnas. Įėjimą padariau iš šiltnamio. Turėjau tokį pažįstamą, besidomintį elektronika – Liatuką. Jis patarė, kaip padaryti sausesnį orą, nes šiltnamyje buvo labai drėgna. Padarė jonizatorių, kad išgrynintų orą. Būdamas šiltnamyje aš galėdavau matyti, kas dedasi lauke, o manęs nieks

negalėjo matyti. Šiltnamyje padariau baseiną ant ratų, gelžbetoninį. Vienam šiltnamio krašte buvo baseinas, kuris nejuda, o kitame krašte baseinas, kuris slankiojo. Padariau rankeną, kurią pasukus baseinas pasislenka, atsiveria anga, per kurią galima įlįsti į tunelį. Iš vidaus vėl užsuku rankenėlę, baseinas užslenka. Ir čia buvo vienintelis išėjimas ir įėjimas į spaustuve. Spaustuve įrengta po dirbtuve. Kvapus stengiausi nukreipti į kaminą. Padariau ventilacijos vamzdį, kurį nuvedžiau į kaminą. Garso didelio nebuvo.

Žemes, kurias iškasdavau, iškeldavau viršun ir veždavau į tokią lomą. Betoną gabenaus iš gelžbetonio, kur sumokėdavau vairuotojui, ir jis atveždavo į vietą. Už mašiną mokėjau 16 rublių, vėliau kaina iškilo iki 45 rublių. Bet vis tiek labiau apsimokėjo pirkti betoną negu cementą. Armatūros irgi labai daug sudėjau. Vienoje mašinoje apie 10 tonų betono būdavo, tuose senuose „ziluose“. Namų pamatai įleisti labai giliai, kad neiššaltų. Laiptai, po laiptais padarytos šiluminės trasos išbetonuoti.

Dažų turėjau iš tų laikų, kai dirbau spaustuveje. Kupiškyje dirbdamas pasirūpinau šriftu. Bacevičius padėjo kasti, o toliau viską padariau pats vienas. Kol įrengiau pirmą kambarėlį, praėjo 2 metai. Bacevičius važinėdavo per bažnyčias ir platindavo. Juškaitis supažindino su kunigu Juozu Zdebskiu, kuris kartą buvo apsilankęs pas mane. Juškaitis žinojo, kad aš dirbu su Bacevičium kartu, bet nesigilino, ką spausdiname ir kaip platiname. Kunigas Zdebskis buvo labai persekiojamas saugumiečių. Atvažiavęs pas mane jis sakė, kad mane suims ir kad prarasiu žmoną ir šeimą. Bet aš visą šitą žinojau, tačiau vis tiek rizikavau. Dėl šeimos bijojau, bet dėl savęs ne. Aš prašiau, kad kunigas Zdebskis duotų man kokio darbo, ką nors atspausdinti. Jis mokėjo gražiai kalbėti, įdomiai rašydavo. Vėliau aš nuvažiavau pas jį į parapiją. Zdebskis pasiūlė nekalbėti klebonijoje, tai mes vaikščiojome aplink bažnyčią gal kelias valandas, buvo ruduo ir šalta. Kada Zdebskis jokios medžiagos man nedavė, aš supratau, kad mane laiko saugumiečiu. Jis sakė: puiku, kad pats dirbi, bet kaip taip gražiai sugebi atspausdinti ir kaip nepakliuvęs sugebi išsilaikyti? Jis manim netikėjo. Ir tik kai jis žuvo, manau, kad mes tapome tikri draugai.

Vėliau Juškaitis supažindino mane su kunigu Sigitu Tamkevičium. Jis atvažiavo pas mane ir prašė atspausdinti maldaknygę. Jis buvo keikiamas laikraščių, o kuo daugiau keikiamas, tuo geresnis. Taigi aš juo pasitikėjau ir sutikau atspausdinti tą maldaknygę. Maldaknygė buvo bažnyčios aprobuota – suderinta su bažnyčia, tai buvo labai svarbus dalykas. Toliau tas maldaknyges platino vienuolės. Aš veždavau atspaudus pas Bacevičių, o iš jo paimdavo vienuolės ir įrišę platindavo.

Per tuos du metus, kol įrengiau spaustuve, surinkau „Tikybės pirmamokslį“ mokiniams, ruošiamiems pirmajai komunijai. 1982m. pradėjau leisti maldynėlį „Garbė Tau, Viešpatie“. Iki 1991m. išėjo trisdešimt dvi laidos 55000 egzempliorių tiražu. Maldynėlį atvežė Sigitas Tamkevičius, o tikybės pirmamokslį atnešė Bacevičius. Brošiūras susegdavo Bacevičius su žmona. Platindavo Bacevičius. Mano iniciatyva buvo išleista P.Šležo „Vytautas Didysis 1430 –1930 m.“ knygelė.

1986 m. aš Bacevičiui įteikiau medžiagą *Trumpai Lietuvos istorijai*, jis ją surinko, davė kažkokiam kunigui pagedaguoti, buvo išleista V.Šauklio slapyvardžiu „Trumpa Lietuvos istorija“. Atskiro žmogaus, kuris redaguotų, nebuvo. Platinimu daugiausiai užsiėmė Bacevičius. Daugeliu atvejų aš net nežinojau, kaip ir kur platinaimi mano spausdinti leidiniai. Aš tik nuveždavau leidinius su mašina pas Bacevičių. Iš pradžių veždavau naktį apie 4-5 val. Kartu pasiimdavau vaikus ir atseit važiuodavome grybauti, nes Bacevičius gyveno prie miško. Bet vėliau veždavau dieną, 13-14 val., kada visi pietaudavo. Bacevičius daugiausia platindavo ir brošiūrodavo. Jei reikėdavo labai greitai padaryti, tuomet dirbdavome kartu, jis atvažiuodavo pas mane. Tikybos pradžiamokslis paruoštas per metus. Juškaitis trumpam buvo gavęs J.Urbšio „Lietuva ir Tarybų Sąjunga lemtingais Lietuvai 1939-1940m.“ rankraštį. Jis paskolino man tą rankraštį vienai nakčiai, aš pasidariau fotokopijas, pasidariau juostą ir padidinau ant popieriaus. Pirmoji laida išėjo 1987 m. tūkstančio egzempliorių tiražu. Antroji laida buvo užsakyta sąjūdžio 4000 egzempliorių tiražu. Šį leidinį išplatino Liudas Dambrauskas ir Liudas Simutis. Liudas Dambrauskas buvo pasivadinęs Adomu, antruoju savo vardu. Aš buvau Jonas. Mes susitikdavome Vytauto prospekte prie tremtinių muziejaus arba autobusų stotelėje – kitoje gatvės pusėje ties profsąjungos rūmais. Paskambinęs aš sakydavau, kad čia Jonas ir noriu su jumis pasimatyti, turiu reikalų. O jis paklausdavo, ar ten, kur visada. Ir taip mes susitikdavome, aptardavome visus reikalus, vienas pas kitą į namus nevažiuodavome. Adomas duodavo medžiagos, Petro Gražulio „Prarastos dienos“ rankraštį taip pat gavau iš jo.

Liudas Simutis buvo sėdėjęs kalėjime už pogrindžio spaudą. Pas Simutį atvykdavau į namus. Jis gyveno Žaliakalnyje. Atvažiavęs mašiną pastatydavau prie turgaus. Su Liudu Simučiu mane suvedė Liudas Dambrauskas. Vėliau visus reikalus tvarkiau su Simučiu. Jis paprašė manęs atspausdinti Rasūno – Roberto Grigo „Benamės svajos“ poeziją. Per Simutį gavau ir Kęstučio Genio „Ugnies kryžius“ poeziją. A.Damušio knygą „Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai 1939-1949 m.“ parūpino L. Dambrauskas, ėmėsis ją ir platinti. Prano Antalkio prozą spausdinau už dyką, nes niekas jo darbų nefinansavo. Daugiausiai leidome knyges, brošiūreles, laikraščių neleidom, nes buvo pavojinga. Spaustuvės pavadinimas „ab“ - pirmosios pavardžių raidės – Andziulis ir Bacevičius. Mažosiomis raidėmis pavadinome todėl, kad neįtartų saugumas.

Iki 1987m spaustuvę žinojo tik trys žmonės. Vėliau sužinojo S.Tamkevičius, J. Zdebskis, L.Dambrauskas, L.Simutis.

Vieną kartą, apie 1988 m., vienas sūnus pasekė mane ir įslinko į spaustuvę. Tuomet jam paaiškinau, kad čia laboratorija. Vaikai vis klausinėdavo, kodėl, kai tėvelis išeina, vis kažkas dunksi. Mama paaiškino, kad tėtis dirba. Kaimynai mano veikla nesidomėjo, dauguma rusai sentikiai, sulenkėję. Aš su jais sutikdavau gražiuoju, bet artimų santykių neturėjau, nes mūsų įsitikinimai būdavo visai kitokie. Čia aplinkui šviesesnių žmonių kaip ir nebuvo. Manęs vis klausdavo: ką tu čia tiek dirbi, vis veži ir veži tas žemes? Buvo keli kaimynai, su kuriais kiek pabendraudavau. Bet jie nieko nežinojo apie spaustuvę.

Kada spaustuvę išslaptinau, kai kurie gyrėsi apie ją žinoję, tačiau tai buvo tik pasigyrimai.

Tie, kurie žinojo apie mano darbą, galvojo, kad dirbęs spaustuvėje, aš galėčiau joje slapčia ir spausdinti. Ir neįtardavo, kad galėčiau turėti spaustuvę namuose. Pasirodžius naujam leidiniui, saugumas vis eidavo į miesto spaustuves. O mano vaikystės draugas, spaustuvės direktorius Kminskas sakydavo: kas čia yra, kad tas saugumas eina ir eina pas mus? Aš atspausdindavau įvairias brošiūreles, bet niekas nežinojo nei kur spausdinta, nei kaip.

Jau vėliau, susikūrus sąjūdžiui, jaunalietuviams atspausdinu dešimt tūkstančių tokių atsišaukimų – „Lietuvi, neik balsuoti už komunistus“. Ir tuos atsišaukimus kažkas išbarstė toje Spaustuvės gatvelėje. Tada saugumas lakstė, klausinėjo, kas čia atspausdino. Tas mano draugas buvo labai bailus: bijojo, kad neišmestų iš spaustuvės. Jam ir sakau: kažkas iš jūsų spausdino. Jis sako: gal ir iš mūsų...

Aš visada ateidavau iš šiltnamio ir visi galvojo, kad ten dirbu. Vieną kartą abu su Bacevičium buvome spaustuvėje ir girdim – 3 skambučiai. Aš sakau: palauk, aš išeisiu apsižiūrėti. Jis sako: gal ir man išeiti, gal sprogdins... Aš išėjau, užsukau tą rankeną, užkasiau ją žemėmis, rankas pasitryniau, kad būtų žemėtos, išėjęs žiūriu – prie kiemo viliukas atvažiavęs, išlipo keli milicininkai, nusišlapino ir išvažiavo. Daugiau panašių pavojų nebuvo. Vieną kartą, kai vežiau leidinius, priešais pamačiau atvažiuojantį sunkvežimį, vieškelyje buvo įrėžtos gilios provėžos, ir dar apledėję, tai aš, norėdamas jo išvengti, bandžiau iššokti iš tų provėžų, bet mašiną apsuko, ir aš – į griovį. Bet griovys negilus, tas sunkvežimis, iki manęs privvažiavęs, užkabino trosą ir ištraukė, ir aš patraukiau toliau. Vieną kartą važiuojant sustabdė prie Žemės ūkio akademijos, Noreikiškėse ant kalno. Tuo metu naktimis tikrindavo mašinas, toks buvo išleistas įsakymas, ir negalėdavai nieko padaryti. Ar tu galėsi, ar negalėsi – vis tiek tavęs nepaleis, kol nepatikrins. Mus irgi sustabdė, pažiūrėjo, aš vaikus buvau susodinęs, vaikai miega toje mašinoje, mano pikapas, ištiestos sėdynės. Galvoju, ką čia dabar daryti, bet naktinis puodukas ant viršaus pastatytas taip demonstratyviai, tegul jis tuščias, bet vis tiek. Čia vaikai miega, sako – tai kraustotės? Sakau – persikraustau. Važiuoak, sako. Jeigu ne vaikai, galas žino kaip ten būtų buvę. Vasarą tai būdavo nuvažiuodavom mes ten, pagrybaujam miške, nes Bacevičius miške gyveno. Taip ir nekrisdavome į akis.

* * *

Mano karta buvo darbštesnė, aš irgi ne iš tinginių. Buvo noras kažką padaryti, kažką gero savo valstybei, savo tautai. Matėme visur tą žlugdymą, matome ir kas dabar darosi, jeigu Štusauską išrenka... Ką galvoja tie žmonės, jeigu už tokius balsuoja? Dabartiniai žmonės juokiasi iš to patriotiškumo, žiūri, kad tiktai pelningiau, kad tiktai ką gavus. Pokario metais kaip buvo sunku, ir darbo nebuvo, labai buvo sunku tarnybėlę gauti kokią nors. Ir atlyginimai būdavo menki, ir už juos nieko nusipirkti negalėdavai, parduotu-

vės buvo tuščios. Užtai tuo metu žmonės viską vogdavo. Tie, kurie dirbo kokiam kojinių fabrike – nešė kojines, tas, kuris dirbo „Stumbre“, nešė degtinę. Jeigu jis neneš degtinės, tai jį išmes iš darbo, nes sargas sako: jeigu tu neneši, tai tu jau parduosi kitus. O sargui, būdavo, kiekvienas duoda rublį ar penkis ką nors išnešdamas. Sargas netikrina, ką tu ten neši. Dabar šitie žmonės gauna pensijas, žinoma, labai mažas, nes atlyginimai tokiose vietose dirbant maži būdavo. Bet jie negauna to, iš ko jie gyveno, jie nesupranta, kad ir tuomet jie iš atlyginimo būtų labai sunkiai gyvenę, jie tikrai iš vagysčių gyveno. O su betonu... Cementas buvo skiriamas tikrai pagal paskyras tiems, kurie statosi namus. Namus statytis Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Klaipėdoje nebuvo leidžiama. Galėjai statytis, va, Domeikavoje, bet dirbk kolchoze. Jei kolchoze dirbsi, gausi sklypą, tuomet išrašys paskyrą ir galėsi tas medžiagas nusipirkti valdiška kaina. O jeigu kolektyviniam sode, tai visi iš vogtų medžiagų statydavo, nes kolektyvinio sodo nariams medžiagų jokių nebuvo, paskyrų niekas nedavė. Tai yra to namelio projektą tau patvirtino, bet tau medžiagų nieks neduos, kur nori, ten gauk. Tai iš kur gausi, jeigu jų nėra, viskas pagal paskyras. Ką gi, nueini prie gelžbetonio, vairuotojas kai veža betoną, mosteli ranka, prieini ir susitari, pasakai, kur vežt. Jeigu pavojinga vieta, sako: nevešiu, ten labai daug milicijos, ar kas. Į nuošalius sodus tai, būdavo, veža, netoli nuo miesto, labai gerai. Ir pigiai tą betoną atveždavo. Turėjau pastovų vairuotoją, kuris iš pradžių imdavo po 16 rublių už mašiną. Didelė mašina betono ir tik šešiolika rublių. Paskui kaina pakilo iki 35 rublių, tai manėm, kad brangu. Bet vis tiek atveža didžiulę mašiną betono, išverčia. Reikia poros valandų, kol tą betoną supilu.

Prieš pensiją 2 metus aš niekur nedirbau. Toks buvo įstatymas: jeigu išėini į pensiją ir du metus nedirbi, tai per tuos du metus turi dirbti nors vieną mėnesį, ir to mėnesio vidurkis paimamas už pensijos pagrindą. Padariau tokią pertrauką žinodamas tą įstatymą, apsisiforminau vienoj vietoj pagalbinu darbininku statyboj.

* * *

Apie kitas pagrindines spaustuves tikrai nieko nežinojau, nes jei būčiau žinojęs, tai ir kiti būtų žinoję. Žinojau keletą tokių, kuriuos išaiškino saugumas. „Aušros“ spaustuvėje, tuomet Mickevičiaus Kapsuko vardo, maldaknyges spausdino. Paskui rajone dirbdamas vieną žmogų buvau priėmęs, jis buvo sėdėjęs už maldaknyges, kurias „Raidės“ spaustuvėje spausdino. O daugiau tai nežinojau. Kai ką nors susekdavo ir teisdavo, tada laikraščiuose parašydavo.

Spaustuvės išslaptinimas

Prieš pat pučą Maskvoje Domas Akstinas man sako, kad reikia suruošti „ab“ spaudinių parodėlę Kauno apskrities vietoje bibliotekoje. Ten jis susitarė su administracija, daviau „ab“ išleistas knyges, kokias turėjau. Buvo surengta parodėlė, pristatė mane. Jaučiau didelį žmonių

susidomėjimą. Žmonės salėje netilpo. Man atrodo, kad ir Kęstutis Genys dalyvavo, kunigą Robertą Grigą buvo pakvietę, kadangi jų poeziją spausdinau. Tai ir susipažinom per tą renginį. Be to, Liudas Dambrauskas dalyvavo, kalbėjo, Domas Akstinas pristatė, Robertas Keturakis gražiai pravedė tą visą vakarą. Taigi pirmą kartą prieš pučą mane išaiškino, aš dar nenorėjau viešumo. Bet, sako, reikia tokius dalykus skelbti, tai ir nesiginčijau. Su Domu Akstinu mus supažindino Dambrauskas. Lietuvoje prasidėjo Atgimimas, laikas buvo ne toks pavojingas kaip anksčiau.

O paskui prasidėjo pučas. Galvojau: kas čia dabar bus? Laukėm visi, nežinojom, kas čia įvyks. Nusprendžiau bent šriftą paslėpti – jį keliuose vietose rūsiuose užmūriju. Ten tokia viena slapta vieta ir dabar dar yra išlikusi. Bet pagalvojau, kad man tai turbūt neprireiks, nes vis tiek arba į mišką teks bėgti, arba kažką daryti. Kada viskas laimingai baigėsi, šriftą iš slaptų vietų išėmiau. Nepriklausomybę paskelbus, metus dirbau tame pogrindyje, nes neturėjau patalpų. Tik vėliau pastačiau tuos visus priestatus. Galvojau – įsteigsiu firmą, įregistruosiu ir pradėsiu dirbti. Po Atgimimo negalėjau apsiginti – visi nori spausdinti tai bukletą, tai kokius prisiminimus, tai kvietimą, visi veržiasi į „ab“. Aš nežinau kodėl, juk visur spaustuvės buvo. Bet visi sako: norim čia, kad būtų atsiminimui. Ypatingai politiniai kaliniai, tremtiniai, net krikščionys demokratai, va, tie irgi visokiom konferencijom programas, viską nešdavo pas mane. Aš spausdinau, labai daug spausdinau tiesiog už dyką. Vėliau už kai kuriuos darbus imdavau šiek tiek.

Dirbau vienas, nes greta patikimų spaustuvininkų nebuvo. Juozas Bacevičius palengva traukė iš „ab“ veiklos. Dar dirbant pogrindyje, vieną kartą aš jam sakau: Juozai, jeigu kliūsim, kliūsim abudu. Tai jis man juokais sako: tu tai įkliūsi, o aš tai nespausdinau, ką aš įkliūsiu. Tai, va, taip pajuokavom. Bet jis jau nedirbo kartu, emė nesveikuoti.

Kartais, būdavo, Bacevičius ateidavo ir siūlydavo imtis to ar kito rankraščio. Pamenu kunigo Riaubos pokario metų prisiminimus, dvi mašinėle rašytas knygas. Mačiau, kad ten tokių neesminių dalykų prirašyta. Pradėjau pats atrinkti.

Daug kas norėjo spausdinti bukletus, lankstukus. Su prašymu kreipėsi ir Giedrius Kuprevičius, ir Aleksas Dabulskis, jis irgi dar mokinys už spaudą buvo sėdėjęs, „Kauno dienoj“ dirbo daug metų, pažinojau šiek tiek. Paskui net dailininkai teiravosi, bet dailininkams sunku buvo atspausdinti, nes jie norėjo daryti lankstukus su nespalvotais fonais. O mano mašinos buvo prastos.

Atneša kartais Bacevičius tokį leidinį, sako – reiktų atspausdinti. Aš keletą tokių atmečiau. Tiesiog sakau: klausyk, leidinys atspausdintas prieš karą buvo, gale priklijuota kažkokios fantastikos, visai kitaip religiją aiškina. Vis tiek, sakau, religija turi aiškia kryptį, savo liniją, ir jos negalima išdaryti. Tai va tokius aš atmesdavau. Kartais ir poezijos tokios pasitaikydavo. Man atrodo, jeigu poezija silpna, tai geriau jos visai nereikia. Tikybos pradžiamokslį pogrindžio sąlygom mes atspausdinom nebgliau negu spaustuvėje. Tai buvo didžiausias pasiekimas. Ir keista, ta tiglinė mašinėle spausdino: matėt – ji surankiota iš dalių, iš senų

susidėvėjusių dalių. 12 metų, galit įsivaizduot, mašina dirbo nesugesdama – juk tai tiesiog stebuklas. Tokių nedidelių gedimų, tiesa, buvo, bet kad taip dirbtų... juk kasdien dirbau.

Svarbiausi „ab“ leidiniai

Iš visų savo darbų labiausiai vertinu Kęstučio Genio poezijos leidinėį - tai man buvo virš visko. Aš ir dabar Kęstučiui Geniui nerandu lygių. Yra Justinas Marcinkevičius – gražiai rašo. Bet man jeigu žmogus kada nors išdavė tėvynę, va, Salomėja Nėris, Petras Cvirka, aš jų kūrybos negaliu paimti. Salomėjos Nėries – gražūs eilėraščiai, bet man prieš akis stovi jos kelionė į Maskvą... Man tokie žmonės negerai, nešvarūs, ir aš nenoriu apie tokį poetą nei galvoti, nei jo poezijos skaityti. Tėvynės išdavimas yra baisiausias dalykas. Išduoti artimą gal ir gali silpnumo valandėlę, bet Tėvynės išduoti negali niekada. Jeigu išdavei Tėvynę, tu esi jau ne žmogus.

Tai va, Kęstučio Genio poezija buvo pats didžiausias džiaugsmas mano gyvenime. Man visada jo eilėraščiai labai patiko ir dabar labai patinka. Buvom geri draugai su Kęstučiu Geniu iki pat jo mirties. Ir dabar jo žmona ateina į rengiamus pas mus spaudos dienos minėjimus, skirtus jo kūrybai. Su Kęstučiu bendraminčiai buvom. Tie, kurie aiškina, Kęstučio Genio eilėraščiuose tiktai šūkiai... tegu užsičiaupia. Jie nieko neišmano apie poeziją.

Man patiko „Žaibams susikryžius“, Antalkio - Prano Mikalausko prozos knygelė. Ji man patiko kaip romanas, bet kartu mąstančio žmogaus kūrinys. Man jo stilius labai patiko, jis toks, sakyčiau, filosofuojantis rašytojas, sumaišydavo laikotarpius, sugretindavo įvykius, viską supainiodavo – tiktai atsirink. Bet mintys būdavo visada įtaigios, reikėdavo pamąstyti. Aš jam atspausdiniau 3 knygeles nemokamai. Nes nieks jam nespausdindavo, kalbama – buvo parašęs apie 40 knygelių.

Patiko politinio kalinio Juozo Gražulio eilės. Ten labai gražių eilėraščių buvo.

Tris metus rinkau knygą – Antano Šmulskščio raštus. Tai čia didžiausia mano surinkta knyga. Tik įrišau ne aš pats. Jis buvo kunigas, Lietuvos Seimo narys, labai apsišvietęs. Prieš karą ilgą laiką Lietuvos Krikščionių demokratų partijai vadovavo. Labai šviesi asmenybė.

Leonas Gudaitis mane priprašė, kad spausdinčiau. Iš karto spyriojaus – darbas ne pagal mano galimybes. Taigi apie Šmulskštį išleidau tris knygeles. Jis tautinį epą stengėsi atkurti – ryškus talentas.

Apie J. Bacevičių

Su J. Bacevičiumi susipažinau per Juškaitį. Bacevičius buvo bitininkas, ir aš bitininkas. Tai mes sueidavome, kartais dalyvaudavome susirinkimuose, bet aš tiesiogiai su juo neturėjau jokio ryšio. Vieną kartą Juškaitis man sako: Vytatai, gal galėtum parūpinti medžiagų spaustuvei čia vienam mano geram prieteliui. Tai, sakau, žiūrint ką jis nori spausdinti. Juškaitis

sako: religinę literatūrą. Ar tas žmogus moka spausdinti? Sako, kad gali padaryti viską. Tuomet aš parūpinau šrifto, dažų, visko, ko reikėjo. Ir pas Juškaitį palikau. Prabėgo du metai. Kartą prisistato Juškaitis su Bacevičium ir sako, kad nieko neišėjo, bandė matricuoti, sugadino tą šriftą, suspaudė ir, sako, nieko nesigauna. Ką dabar daryti, gal galėtum išmokyti iš pradžių Bacevičių, paskui žiūrėsime. Aš pažvelgiau į jį, pagalvojau: senas žmogus, ką jau jis ten išmoks... Sakau, reikia jaunesnio žmogaus, jauni greičiau įsisavina. Tai, klausiu, ar turi ką nors iš jaunų? Jis man dėsto, kad gali vienuoliukų atvesti. Gerai, sakau, tai pakalbėk su kuo nors, aš išmokysiu ir galės dirbti. Vėl parūpinsiu to, ko trūksta. Matyt, jis kalbėjo ir nesuskalbėjo, nes tuoj pat iškilo patalpų klausimas, viskas – kur dirbs, ką dirbs ir panašiai. Tuomet, kai nieko neišėjo, tai, sakau, Juozai, kam tos kalbos, aš dirbsiu, o tu, sakau, platink. Ar sutinki su tokiom sąlygom: aš tik spausdinu, tu išplatinai ir padedi brošiūruoti, jeigu didesnis tiražas? Jis sako: labai gerai, išplatinysiu viską. Bet, sakau, su viena sąlyga: ne vien religinę literatūrą, sakau, jeigu sutariam taip, už religinę literatūrą reiks imti kažkokį simbolinį mokesį, bet kad nebūtų nuostolio. Tai, jis sako, ir aš taip galvoju. Sakau, o už tuos pinigus, kuriuos gausim, išleisim patriotinės literatūros, kiek galima daugiau. Tai jisai sako: bet iš kur paimsim, kas parašys? Tai aš paaiškinu: paimsiu apie Vytautą Didįjį, brošiūrėlę išleisim apie Kražių skerdynes, sakau, aš turiu tos medžiagos iš senesnės laidos. Tai jis pritaria: gerai, aš sutinku. Bet, įspėju, viską pats išplatinai – ir religinę, ir neregiginę. Jis labiau norėjo religinę. Aš platinti neapsiėmiau, nes žinojau, kad šito darbo nemoku, aš komersantas visada buvau blogas, toks esu ir dabar, nemokėjau biznio daryti niekad. O jis labai sugebėdavo, su daugeliu kunigų buvo pažįstamas, nes tarnavo bažnyčios komitete, aktyvus visada buvo, su savo parapijos kunigais, su Račiūnu iš Alytaus. O kunigai irgi žinojo vienas kitą – kuris dirba saugumui, kuris ne. Ėjo, regis, 1978 metai, jau buvom sutarę ir pradėjom kasti tunelį į būsimą spaustuvę. Per tą laiką, kol kasėm, aš maldynėlį surinkau. Juškaitis buvo iš to paties kaimo kaip ir Bacevičius, nuo Šakių, jie labai gerai pažinojo vienas kitą. Abudu labai patriotiškai nusiteikę. O aš pasitikėjau Juškaičiu, nes mes, gėlininkai, bitininkai, dažnai rinkdavomės pas Juškaitį, aptardavome įvairius gėlių auginimo klausimus. Su Juškaičiu dažnai važiuodavau į Rygą pirkti tulpių, rožių ar kitų augalų. Buvom geri pažįstami. Aš Juškaičiu pasitikėjau, nors jis buvo labai bailus, o Bacevičius labai drąsus buvo, man patiko visada drąsūs žmonės. Bacevičius greitos orientacijos, labai greit susiorientuodavo įvairiose situacijose. Aš, sakykim, kol sugalvodavau, jis jau būdavo sugalvojęs. Ir jau išsisukt sugebėtų tikrai bet kada. Antras dalykas – buvo labai darbštus žmogus, greitas. Jeigu jau ką pasakė, tai tuoj pat ir daro, neatideda nieko, ne tinginys. Pakankamai turėjo tokio landumo, apvažiuodavo kiek bažnyčių, kiek kunigų! Pas kunigą irgi ne visada pateksi – tai jis pas ligonį turi važiuoti ar kur, Bacevičius visur patekdavo, ir vyskupą aplankydavo, ir Steponavičių siekdavo – tokius patriotus kunigus. Nekrito į akį, labai neišvaizdus žmogus, toks nedidelis, visą laiką truputį prasižiojęs, dairosi į šonus, lyg išsigandęs kažko. Nieks nepasakys, kad jis gali ką

nors dirbti prieš valstybę, atrodo tikras kaimietis. Kai ką tokia išvaizda ir išgelbsti, nekelia įtarimo. Kartą Bacevičius kažkokiam pažįstamam elektrikui davė patriotinę knygutę paskaityti, tas, žmogus, pasirodo, buvo užverbuotas KGB, tai ir pranešė KGB. Tuomet KGB norėjo daryti Bacevičiaus namuose kratą. Buvo atėję, suvažiavo, sako, ką tu čia platini – spaudą kažkokią geltonąją? Jis ginasi: geltonos spaudos nemačiau, nepripažįstu, aš jos iš viso nežinau. O tie geltonąja spauda vadindavo ne tik pornografinę, bet ir patriotinę literatūrą. Bet, tie sako, mums atrodo, kad tu platini kažkokias knygas. Tai jis kaip greitos orientacijos, kažką jiems įprasto atsakė, įtarimų nekilo. Tuo tarpu Bacevičius taip bijojo, kad nedarytų kratos, nes tuo metu iš manęs buvo atsivežęs šriftą. Po to jau ėmėsi saugumo, pasidarė po grindim tokią slėptuvėlę. Bet ta slėptuvėlė, Dieve, tokia – aš ją būčiau radęs iš karto, jei būčiau atėjęs ieškoti, nelabai gudriai buvo padaryta. Ir jis pats pamatė, sako, jeigu čia ieškos su kokiais ieškikliais, tai iš karto ras. Praslinkus kiek laiko po tos kratos namuose, prie jo pristojų autobuse milicininkas, Bacevičius vežėsi sakvojažę knygų. Knygos labai sunkios, sako, įlipau į autobusą, atsėdau, o milicininkas kreipėsi: dėdule, tai ką čia dabar veži? Bacevičius aiškino: važiuoju pas vaikus, tai vežu lašinių. Tas pakraipė galvą ir nieko, o knygnešiuui šmėstelėjo mintis: jau įkliuvau. Taigi sekėsi, nes mokėjo išsisukti.

Kada aš nuveždavau spaudą pas jį, žmona tik tiek žinodavo, kad atvažiavo Vytelis ir kažką atvežė, žinojo, kad aš vairuoju. Ką atvežu, ji nežinojo. Žmona buvo tikra šnekutė. Bacevičių aplankydavo vienuoliukės, kunigai, maldaknyges iš jo namų paimdavo, niekur pats jų neveždavo. Žmona nesidomėjo, žinojo, kad reikia dirbti Dievui ir Tėvynei, kaip sakydavo jinai. Kartais jis atveždavo man kokią brošiūrėlę. Po kiek laiko pranešu: Juozai, jau baigiu darbą. Tai jis – gerai, gerai, tuoj pristatysiu, ir atleikia tuoj pat. Kartu aptardavome, kokius leidinius leisti, dėl tiražų pasitardavome. Buvo toks leidinys „Šventinės giesmės“, spausdinu tas giesmes, tai jis prašo: reikia 4000 egzempliorių. Pasirodo, kad tų giedorių labai mažai, galėjom ribotis kuklesniu tiražu. Be to, jis paprašė nedidelio formato, smulkaus šrifto. Taip kad buvo toks nenusisekęs leidinys, galima sakyti. Bet konfliktų išvengdavome, negalėjo būti, nes mes tokį darbą dirbom. Jis buvo darbininkas žmogus, toks kaip ir aš – tokiom pūslėtom rankom visą gyvenimą.

Po spaustuvės išslaptinimo dar kažkiek dirbom kartu, bet jis jau atitrūko. Bacevičius buvo išrinktas į miesto tarybą, į posėdžius eidavo. Dar priklausė Krikščionių demokratų partijai. Buvo renkamas į valdybą, į visuomeninę veiklą įsitraukė. Aš ir vienur, ir kitur turėjau spėti. Jau jo kaip ir nereikėjo, be to, jau Atgimimas prasidėjęs.

Iki pat jo mirties mes buvome draugai. Sirgo 3 mėnesius ir 1995m. mirė. Jis gudrus žmogus buvo, mokėjo italų kalbą. Kurį laiką dirbo miškų ūkyje. Kada bitininkavo, tai prižiūrėjo bityną. Vėliau namuose augino gvazdikus, bandė auginti vaistažoles, sunkiai gyveno. Buvo toks savotiškas – jis sako: tai aš čia galiu pasidaryti presą ir spausdinsiu pats. Iš ko padarysi, klausiu. Jis sako, iš medžio. Užsispyręs nežmoniškai, nors ne žemaitis. Buvo prisirinkęs vadovėlių apie raidžių

rinkimą, bet raidžių rinkti nemokėjo. Jei reikėdavo, įrišdavo leidinius. Jis buvo toks žmogus, kad jeigu ko paprašysi, niekad neatsakys. Kai pasiūlydavau: Bacevičiaus, tu imk brošiūruoti, tai nebūdavo taip, kad sakytų: tu pats gal brošiūruok, ar ką. Niekad neatsakė, vien sutikdavo – aš padarysiu, aš įrišiu, aš įklijuosiu. Darbštus žmogus buvo, ne tinginys.

Birutė VIDAUSKAITĖ- Andziulienė

Birutė VIDAUSKAITĖ-Andziulienė gimė 1950m. Raseinių rajone, Viduklės valsčiuje, Trepėnų kaime.

*Dabartinė gyvenamoji vieta: Salių kaimas, Domeikavos seniūnija, Kauno rajonas
Gyvena nuo 1979m.*

Birutė VIDAUSKAITĖ 1979m. išteko už Vytauto Andziulio. Viena iš trijų, žinojusių apie 1980 m. – 1990 m. veikusių pagrindinę „ab“ spaustuve.

Prisiminimus užrašė VDU studentė Aušra Nomeikaitė 2000m. gegužės 19d.

Aš gimiau Raseinių rajone, Trepėnų kaime, čia ir užaugau. Iš pradžiųėjau į Ardiškių kaimo keturklasę mokyklą, paskui į Viduklę keliaudavau. Ten baigiau vienuolika klasių. Baigusi, iš pradžių gyvenau pas tėvelius ir dirbau Raseinių susivienijime – toks Lietuvos žemės ūkio technikos susivienijimas buvo. Mes augom penkios dukros, viena mirė 12 metų, likom keturios, ir užaugusios sukūrėm savo šeimą. Dabar po truputį retėja gretos. Iš pradžių dirbau kartotekininke, po to buhalterė. Bet aš ten turbūt tik du metus dirbau. Vidurinę baigiau 1968 m., o 1970 m. atvažiauvau į Kauną. Dirbau avalynės fabrike, tikrai pusmetį. 1971m įstojau į medicinos mokyklą ir 1973 m baigiau seserų specialybę. Gavau paskyrimą į Romainių tuberkuliozinę ligoninę. Ten dirbu ligi šiolei. 1978 m. pabaigoje mano bendradarbė Irena Milinaitė organizavo kelionę, nes bendradarbės susirūpino, kad jau man daug metų, liksiu senmerge. Ji pati nevedusi, va to Juškaičio draugė, jie taip draugavo, draugavo, ir jos nevedė, nes nepatiko jo motinai. Tai va, ji nenorėjo, kad mano likimas būtų kaip jos. Taigi suorganizavo kelionę pas Stanislovą Dobrovolskį, Vytautas vežė, įsišnekėjom, aš pasisakiau, kad esu iš Viduklės parapijos. O ten kaip tik kunigas Svarinskas kunigavo. Vytautas labai klausinėjo, ar man patinka kunigas Svarinskas. Sakau, nuostabus žmogus. Jam mano tos idėjos ir mintys patiko, ir kelionės pabaigoje Vytautas paklausė, gal galiu pasakyti savo telefoną. Aš pasakiau jam ligoninės du ar tris telefonus. Ir jisai pradėjo skambinėti man, ir taip užsimezgė mūsų draugystė. Draugavom pusmetį, paskui sukūrėm šeimą. Šiaip, matyt, aš jam patikau, bet jis sako: žinai, aš dirbu pagrindinį darbą, kaip tu į tai žiūrėsi,

nes, sako, grės pavojai. Sakau, gerai, aš tau padėsiu. Tas mano atsakymas jam patiko. Ir jisai jau vėliau pasakė: aš tavęs būčiau neėmęs, jeigu tu būtum prieštara-
ravusi. Ištekėjau 1979 m. ir jau 1980 m. dukra gimė, ir taip pamečiui trys vaikai. Tiesiog nebuvo kada bijoti, nes reikėjo vaikus prižiūrėti. Man labai patiko Vytautas, jo tas rimtumas, daug aš iš jo tikėjaisi. Supratau, kad atėjau į svetimą šeimą. Juk du metai kaip pirmoji Vytauto žmona mirusi. Dukrai buvo 24 metai, o sūnui 14 metų. Dukra iš pradžių nieko, bet kuo toliau, tuo labiau jie buvo manimi nepatenkinti, jie prieštaravo, jiems atrodė, kad aš atėmiau iš jų tėvą. Ypatingai sūnus buvo nepatenkintas.

Aš turto neturėjau, atėjau ant „gatavo“, todėl neturėjau ką prarasti. Tas Bacevičius mane stiprino visą laiką. Mano tėvai apie pagrindinį darbą nežinojo, o kad aš ateinu į svetimą šeimą, mama sakė: pagalvok, nebus tau lengva. Mano seserys kalbėjo: kaip tu išvis čia išsilaikei, ištvėrei... Užaugau šeimoje su aiškiu patriotiniu nusistatymu iš tėvų pusės, jie mus taip auklėjo. Kartais reikėdavo padėti ir įrišti, ir kasti padėt reikėjo. Jau veža vežimą ir šaukia: ateik, padėsi. Bet niekad nesigailėjau. Tos stiprybės turbūt iš tikėjimo aš pasisemdavau. Vaikams sakydavau, kad tėtis dirba, ir jis iš tikrųjų dirbo, ir aš nemeluodavau, o kur dirba ir ką dirba... dirba, ir viskas. O paskui, kai paaugo, jie tą dundesį girdėdavo ir klausdavo – kas tenai taip dunda? Aš prisiminiau kaip traukiniai važiuodavo ir dundėdavo. Tai, sakau, traukiniai važiuoja. Ir jiems to užtekdavo.

Aš pažinojau Juškaitį, piršlys buvo mano. Kunigą Tamkevičių du kartus mačiau, kunigo Zdebskio neteko sutikti.

Pačioje spaustuvėje irgi nemažai padėdavau. Man tokį siaubą keldavo, kada mašina atsidarydavo – atrodo, tuoj tuoj ranką prispaus. Mes aptarėme, ką aš galėsiu padaryti, jeigu jam kartais bloga pasidarys ar prispaus ranką. Juk aš nieko negalėjau kviestis, Bacevičių prisišaukti irgi iš Šakių neįmanoma. Žinoma, kiek tos mano medicininės žinios leistų, kažką daryčiau. Pagalvodavau – jei įvyktų nelaimė, iškelčiau į paviršių ir tada jau kviesčiausi medikų pagalbos.

Ir kada jis išveždavo spaudą, sutarėm: jeigu koks pavojus, aš iškelsiu raudoną skiautę virš namo, ir tada jis nevažiuos į namus. Bet neteko to daryti. Ir šiaip jisai žadėjo miške paslėpti drabužius, atsargai pinigų ir drabužių pasidėti. Bet man nebuvo pavojaus nuojautos, aš kartais tokia nuojauta gyvenu. Sakiau: man atrodo, kad to neppureiks, kažkaip toliau nuvijau tą mintį. Jei kas ateidavo, aš prieidavau prie palangės tarytum pažiūrėti, kas atėjo ir paspausdavau skambutį – duodavau ženklą, kad yra svetimų. Vieną kartą milicijos mašina atvažiavo, nežinau ko atvažiavo, o jis ir Bacevičius kaip tik spaustuvėje buvo, aš jiems duodu tris signalus. Vytautas išėjo, Bacevičių paliko spaustuvėje. Bet jie, atrodo, motociklistą vijosi. Pas mus kratos nebuvo. Malūnsparniai labai dažnai skraidydavo virš mūsų namų. Anoj pusėj Neries kariniai daliniai buvo, tai jie tą teritoriją ir žvalgydavo. Vieną kartą, kai dar buvau nėščia, mane siuntė popieriaus nupirkti į knygyną Laisvės alėjoje. Aš pasižiūrėjau – yra to popieriaus, sakau, ar galėčiau tiek ir tiek gauti, neatsimenu kiek. Sako – prašau, imkit. Susidėjau į dėžę, ir kai reik

nešt, sunku – nepanešu. Išsinešus į gatvę, iširo dėžė. Tai nei šaukt, nei plaukt. Buvo dar sesers mergaitė kartu. Tai ją palikau prie popieriaus, o aš – ieškoti taksi. Tai laimė, kad man greit pasisekė taksi gauti. Susikrovėm popierių ir atvežėm.

Leidinių korektūras taisydavo Vytautas ir man duodavo perskaityti. Kada vaikai 1988 m. ar 1989 m. atrado spaustuvę, tada laboratorija tą požemį pavadinom.

Kai veždavom leidinius, susikraudavom ir vaikus. Bacevičius prie miško gyveno, tai mes ir pagrybaudavom, ir pauogaudavom. Kurį laiką vaikai priekiaštavom, kad anksčiau tai važiuodavom, o dabar, po spaustuvės legalizavimo 1991 metais, tai niekur. Tik darbai, darbai. Visi vaikai sužinojo tik tada apie spaustuvę, kada apie ją buvo paskelbta viešai. Raminta, dukra, tai didžiuojasi tėvu. Ir sūnūs didžiuojasi, bet jie kažkaip kitaip, tarsi nori pranokti tėvą.

Vaikai būdavo laimingi, kad vis važiuojam grybauti. Visa mano stiprybė yra tikėjime. Niekada nepriekiaštavau, nedejuodavau. Jei dabar reikėtų viską pakartoti, nepajėgčiau.

*„ab” spaustuvės - leidyklos pogrindyje
(1980–1990) išleistos knygos*

1. Vysk. K. Paltarokas. Tikybos pirmamokslis. 1981 – 1989 m. išleista 11 laidų bendru 32.000 egz. tiražu.
2. Maldynėlis „Garbė Tau Viešpatie”. 1982 – 1991m. išleistos 32 laidos bendru 55.500 egz. tiražu.
3. Šermeninės giesmės. 1985m. 4000 egz.
4. Sielovadiniai nurodymai besituokiantiems. 1986 m. 2000 egz.
5. P. Šležas. Vytautas Didysis 1430 – 1930 m. 1986 m. 1000 egz.
6. V. Šauklys. Trumpa Lietuvos istorija. 1986 m. 3000egz.
7. Kun. P. Veblaitis. Kražių skerdynės 1893 m. 1986 m. 1000 egz.
8. Prieš žiedų sumainymą. 1986 m. 4000 egz.
9. J. Urbšys. Lietuva ir Tarybų Sąjunga lemtingais Lietuvai 1939 – 1940 metais. I-ji laida 1987 m. 1000 egz., II-ji 1988 m. 4000 egz.
10. Sesuo Ona Mikailaitė. Palaimintasis Jurgis Matulaitis. 1987 m. 5000 egz.
11. Švyturys visiems (apie J. Matulaitį). 1987 m. 3000 egz.
12. P. Gražulis. Prarastos dienos. Poezija. 1987 m. 500 egz.
13. J. Palaima. Ar gyveno Kristus? 1988 m. 4000 egz.
14. B. Pakėnas. Akistatoje su sąžine. 1988 m. 1000 egz.
15. Rasūnas (Robertas Grigas). Benamės svajos. Poezija. 1983 m. 500 egz.
16. K. Genys. Ugnies Kryžius. Poezija. 1989 m. 2000 egz.
17. Kun. St. Yla. 12 pasikalbėjimų su mažaisiais. 1989 m. 2000 egz.
18. Wilder Smith. Mokslas nepripažįsta savaiminės evoliucijos. 1990 m. 2000 egz.
19. A. Damušis. Lietuvos gyventojų aukos ir nuostoliai 1939 – 1949 m. II-ra pataisyta laida. 1990 m. 2000 egz.
20. Krikšto sakramentas. 1990 m. 3000 egz.

21. Kovų aidai. Partizanų dainos. 1990 m. 2000 egz.
22. Rūpintojėlis. Partizanų maldos ir apmąstymai. 1991m. 2000 egz.
23. Pranas Antalkis. Žaibams susikryžiavus. 1991m. 1500 egz.

*Knygos, leistos po spaustuvs
išslaptinimo*

1991 03 15

1. Lietuvių vargai dėl savo kalbos Vilniaus krašte. J. Bacevičius. 8000 egz.
2. Įdėklai į leidinį „Kovojanti Lietuva“ (anglų kalba). 2000 egz. (nemokamai).
3. Vilties paukštė (poezija). I. Vaičiškaitė. 1500 egz.
4. B. Lenkytė. Poezija. 500 egz. (nemokamai).
5. Bukletas M. Zingeris. 200 egz. (nemokamai).
6. -// - L. Butkevičius 400 egz. (nemokamai).
7. -// - K. Genys 400 egz. (nemokamai).
8. -// - R. Kalpokas (dail.) 400 egz. (nemokamai).
9. -// - Z. Ivinskis 400 egz. (nemokamai).
10. -// - R. Keturakis 400 egz. (nemokamai).
11. -// - Angelų katalogas (dail. R. Butkutė) 400egz.
12. -// - K. Ladyga 400 egz. (nemokamai).

1992 01 08

1. Bukletas A. Šmulkstys. 350 egz. (nemokamai).
2. -// - (rusų kalba) Otec Konstantin. 300 egz. (nemokamai).
3. -// - Vienišas ir paskutinis. P. Mikalauskas. 500 egz. (nemokamai).
4. -// - Kovo 11-oji .1000 egz. (nemokamai).
5. Bukletas Ana Krepštul. 1000 egz. (nemokamai).
6. -// - A. Gudaitis. 350 egz.
7. -// - A. Makauskas. 350 egz.
8. “Su Dievuliu” L. Balčiūnas. 1000 egz.
9. Bukletas A. Plechavičius. 300 egz. (nemokamai).
10. -// - St. Šalkauskis. 250 egz.
11. -// - St. Santvaras. 500 egz. (nemokamai).
12. -// - Praeities šauksmas. 300 egz. (nemokamai).
13. -// - Pr. Dielininkaitis. 300 egz.
14. -// - Milašius – V. Šiugždinis. 300 egz.
15. Lietuvis danguje. Pr. Mikalauskas. 500 egz. (nemokamai).
16. Bukletas. Paskutinis ir Steigiamasis Seimas (St. Gruodis). 300 egz.
17. A. Kniūkšta. 1000 egz.
18. -// - Įklimpęs laikas (poezija). V. Čepiauskas. 500 egz.
19. -// - Vaičionis (poezija). 500 egz.
20. -// - Asmuo ir istorija 3000 egz.
21. Bukletas N. Romuvos bičiuliai. 300 egz. (nemokamai).
22. -// - Simfoninė poema apie Vydūną. P. Antalkis, Mikalauskas. 500 egz. (nemokamai).
23. -// - Teatro veteranų. 300 egz.
24. -// - dail. V. O Virkau. 300 egz. (nemokamai).

25. - // - 100 exlibrisų. 250 egz.
26. - // - Dviejų pasaulių darna (P.O. Jablonskis). 300 egz. (nemokamai).
27. - // - dail. G. Kušlys. 300 egz. (nemokamai).
28. - // - G. Kuprevičius. 500 egz.
29. - // - Kur tie 300 dokumentų? 300 egz.

1993 m.

30. Bukletas Z. Bajoras. 200 egz.
31. - // - Zubovas. 200 egz.
32. - // - Petronėlė Orintaitė. 300 egz. (nemokamai).
33. - // - A. Šmulskštys. 600 egz.
34. - // - Vydūnas. 200 egz. (nemokamai).
35. - // - N. Laurynienė. 200 egz. (nemokamai).
36. - // - Noreika. 300 egz. (nemokamai).
37. P. Orintaitė. 500 egz. (nemokamai).
38. Bukletas. M. Linkaitė. 500 egz. (nemokamai).
39. Violeta Vilbik (poezija). (nemokamai).
40. K. Genys (poezija). 1000 egz.
41. Bukletas dail. Kulikauskienė. 250 egz. (nemokamai).
42. K. Genys (poezija). 1000 egz.
43. (poezija) R. Valiūnienė (poezija). 700 egz.
44. A. Šmulskštys. 1000 egz.

1994 m.

45. Bukletas A. Dabulskis. 250 egz. (nemokamai).
46. - // - I. Vitkus. (nemokamai).
47. Neišduokim Lietuvos (poezija). K. Genys. 2000 egz.
48. Bukletas Kauno Jėzuitų gimnazija. 300 egz. (nemokamai).

1995 m.

49. Lankstukas Steponaitienė. 150 egz.
50. Lankstukas J. Grušas. 150 egz.
51. Meskit dalgius... J. Armonaitis. 1000 egz.
52. Svėrių laukas (poezija). R. Valiūnienė. 200 egz.
53. Lankstukas Savivaldybės rinkimams. 5000 egz.
54. Lankstukas Virtukų mūšis. 300 egz.

1996 m.

55. Aitvarai. 1000 egz.
56. Baltas vytis (poezija). B. Pakinaitė. 200 egz. (nemokamai).

1997 m.

57. Laikr. „Domeikavos krivulė“. 300 egz. (nemokamai).
58. A. Šmulskščio raštai. 500 egz. (nemokamai).
59. Laikr. „Domeikavos krivulė“. 500 egz. (nemokamai).
60. Laikr. „Domeikavos krivulė“ Nr. 10, atspausdinta nemokamai.

Literatūra

1. „Kalno paslaptis”. Gimtasis Kraštas, 1991m. lapkričio 28 – gruodžio 4.
2. A. Vaitkutė. Koncernas „ab” požemių karalystėje. Kauno laikas, 1992m. Nr. 50.
3. A. Limantas. Spaustuvė, kurios nežinojome. Kauno Tiesa, 1992m. vasario 12d.
4. Švyturis, 1992m. Nr. 5/6
5. Susimąstyti, ką rinktis ir ką atmesti... Kauno Diena 1997m. Nr. 198.
6. R. Liubaitė. Dešiniajame Neries krante – Domeikava. Laikinoji Sostinė, 2000m. Nr. 18.
7. Mano šeimos istorija – dalis Lietuvos. Voruta, 1998m. balandžio 4 d.
8. Arvydas Anušauskas. KGB ir lietuvių visuomenė. Slaptasis karas 1954-1991m. Darbai ir dienos, 2000m. Nr. 1.

Vytautas Andziulis

RECOLLECTIONS ABOUT ACTIVITIES OF UNDERGROUND PRINTING-HOUSE AB (1980 – 1990). INTERVIEW BY AUŠRA NOMEIKAITĖ

A b s t r a c t

The present work applies the interview method. The recollections of Vytautas Andziulis and his second wife Birutė VIDAUSKAITĖ-ANDZIULIENĖ were recorded by Aušra Nomeikaitė in April and May, 2000.

V. Andziulis shared his memories about the printing-house *ab* which he founded together with Juozas Bacevičius in 1980. The interview revealed how underground activity of the printing house was hidden from the knowledge of KGB. Furthermore, V. Andziulis presented facts about the establishment of the printing-house and people involved or aware of the secret activity. The interview described the ways of obtaining the material for publishing and distribution of printed publications. It appeared that only three people knew about the secret arrangements. In addition, V. Andziulis shared his ideas about the printed publications, how the printing-house gained the public status and what kinds of activities were continued. The dead associate Juozas Bacevičius was also mentioned.

The second interviewer, Birutė VIDAUSKAITĖ – ANDZIULIENĖ, was one of those few people who knew about the existence of the printing-house. During the interview, Birutė VIDAUSKAITĖ-ANDZIULIENĖ shared her memories about the period when the printing-house was functioning in her house.

Finally, the work presents a list of publications issued during the time of the underground activity of the printing-house and also the list of issues published when the printing-house gained a public status.

Gauta: 2004

Parengta: 2005 05 05